

KÖRMENDI TAMÁS II. András első nagypecsétjének elvesztéséről¹

About the Disappearance of the First Great Seal of King Andrew II of Hungary

The paper is an attempt to analyse the authenticity and the credibility of the royal charters of 1216 and 1217 whose corroborations state that the first great seal of King Andrew II was lost when some of the Hungarian magnates assassinated Queen Gertrudis in 1213. The last of these charters (and in fact the only one which was issued in 1217) seems to be problematic, because it confirms a royal donation the original of which was authenticated with the first great seal on one hand, and was dated for 1214 on the other – that is to say, certainly after the murderous attempt on Queen Gertrudis. We examine the arguments of Gyula Pauler (1899) and Imre Szentpétery (1916, 1923) only to find out that the latter had in fact no valid evidence to prove that the charter of 1217 – albeit being totally authentic – had been composed negligently by the personnel of the royal chancellery who included the confusing corroboration mistakenly and simply by chance. We are then trying to prove, through a philological analysis of its text, that the corroboration of the charter of 1217 must be regarded as the outcome of a conscious and elaborate re-composition of the original formule, and thus it must have been included quite willingly in the confirmation of the original donation of 1214. As the charters of 1214 and 1217 are beyond any doubt authentic, we see no other possibility than to conclude that the first great seal of King Andrew II of Hungary was in fact not lost during the assassination of Queen Gertrudis but some time later, and it must have been the negligent personnel of the royal chancellery who tried to blame it all to the turbulent circumstances after the death of the royal consort.

Bácsatyai Dániel a közelmúltban izgalmas tanulmányt jelentett meg folyóiratunkban a 13. századi magyar királyi felségi pecsétéről. Munkájában kitért II. András király 1213-ig vagy 1214-ig használt első tyariuma elvesztésének körülményeire is, és ennek kapcsán azzal tisztelt meg, hogy vitába szállt² az én egyik korábbi megállapításommal is: jómagam ugyanis Pauler Gyula véleményét³ elfogadva két írásomban is megkérdőjeleztem, hogy a pecsétnyomó valóban Gertrúd királyné 1213. szeptember 28-i meggyilkolásakor tűnhetett volna el.⁴ Bácsatyai ellentétes álláspontra helyezkedett, és ezzel kapcsolatban Szentpétery Imrének a Turul hasábjain 1916-ban II. András pecsétjeiről közzé tett dolgozatára hivatkozott,

amelyben a jeles diplomatikus valóban cáfolni igyekezett Pauler véleményét.⁵ Azt azonban Bácsatyai tanulmánya sajnos nem említette, hogy Szentpétery ezt követően már 1923-ban kénytelen volt felülvizsgálni a legfontosabb (sőt tulajdonképpen egyetlen) olyan konkrét érvét, amelyek alapján hét évvel korábban a pecsét elvesztését még Pauler álláspontját elutasítva a merénylethez kötötte.⁶

Magam az említett írásaimban csak röviden reagáltam Szentpétery véleményére.⁷ Részletesebben egyfelől azért nem foglalkoztam vele, mert – amint azt már az idézett helyeken is jeleztem, és amint azt az alábbiakban részletesebben is bizonyítani igyekszem majd – megítélésem szerint joggal tekinthetjük meghaladottnak. Másfelől én ezekben a dolgozataimban csak érintőlegesen, Gertrúd politikai befolyását vizsgálva foglalkoztam a pecsét eltűntének kérdésével: sokatmondó adaléknak véltem és vélem ugyanis II. András első hitvesének hatalmáról, hogy 1213-ban a király vagy a felesége kezén hagyta hátra az uralkodói akaratnyilvánítás legfontosabb hitelesítő eszközét, vagy a kortársak legalábbis nem

1 Köszönöm szépen Rudolf Veronika kolléganőmnek (ELTE BTK Történelem Segédtudományai Tanszék) a dolgozatom kéziratához fűzött észrevételeit és javaslatait.

2 Bácsatyai Dániel: A 13. századi uralkodó nagy- és kettőspecsétek kronológiája. Turul 94. (2021) 1–2. 6. jegyz.

3 Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I–II. Bp. 1899.² II. 495–496. 53. jegyz.

4 Körmendi Tamás: A Gertrúd királyné elleni merénylet körülményei. In: Egy történelmi gyilkosság margójára. Merániai Gertrúd emlékezete, 1213–2013. Tanulmánykötet. Szerk. Majorossy Judit. Szentendre 2014. (Ferenzy Múzeum kiadványai. A. sorozat: Monográfiák 2.) 119–120.; Körmendi Tamás: Megjegyzések Gertrúd királyné és udvara szerepéhez az országos politikában. In: Királynék a középkori Magyarországon és Európában. Szerk. Szovák Kornél – Zsoldos Attila. Székesfehérvár 2019. (Közlemények Székesfehérvár történetéből 2.) 47.

5 Szentpétery Imre: II. Endre király pecsétjei az oklevélkritika szempontjából. Turul 34. (1916) 2–4.

6 Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II. Szerk. Szentpétery Imre – Borsa Iván. Budapest 1923–1987. [a továbbiakban: Reg. Arp.] 315. sz.

7 Körmendi T.: Gertrúd elleni merénylet i. m. 119. 194. jegyz.; Körmendi T.: Megjegyzések i. m. 47. 12. jegyz.

gondolták teljességgel hihetetlennek, hogy ilyesmi előfordulhatott. A kérdést viszont mindezek után talán érdemes lehet alaposabban is megvizsgálnunk. Dolgozatomban ezért a forrásanyag és az eddigi történetírói állásfoglalások ismertetése után előbb immár tételesen is cáfolni igyekszem Szentpétery véleményét, majd megpróbálom további történeti és filológiai érveket is felhozni korábbi álláspontom védelmében.

* * *

II. András király kancelláriája 1216-ban az uralkodó négy korábbi oklevelét is megújította, mégpedig:

1. a Sándor ispán javára tett 1206-i adományt⁸ Csütörtökhely (Cheturtychyel) prédiáról és az ottani vásárjövedelemről;⁹
2. a Tamás nyitrai ispán javára tett 1208-i adományt¹⁰ a korábban a pozsonyi várhoz tartozó Bazin (Bozen) földről;¹¹
3. a Sebes királyi pohárnokmester javára tett 1209-i adományt¹² Szentgyörgy (Sengurg) prédiáról és a hozzá tartozó Cseklész (Ceki), Ivány (Ioan), Kosztolány (Cazteilan) és Éberhart (Ybrehart) falvakról;¹³
4. végül az ugyanezen Sebes mester javára tett korábbi adományt a Nyitra megyei Kosztolány (Costulan) földről.¹⁴

Fontos megjegyeznünk: Szentpétery helytálló megállapítása szerint valamennyi felsorolt esetben csupán a korábbi adománylevelek megújításáról (*renovatio*), nem pedig oklevél-átírásról (*transsumptum*) van szó,¹⁵ hiszen sem keretoklevellet nem készítettek a másolás során, sem az eredeti oklevél szövegét nem másolták bele teljes egészében az új dokumentumba. A megújító oklevelekben keretszöveg helyett csak a *renovatio* idejének megfelelő új corroboratio és datatio szerepel, amelyeket az eredeti irat azonos funkciójú oklevélrészeneinek helyére illesztettek.¹⁶ A felsorolt megújító diplomák közül az első három helyen említettek eredetiben is fennmaradtak, míg a negyediket (a kosztolányi oklevelet) a győri káptalan 1397. október 19-i átírásából ismerjük. Corroboratiójuk mind a négy esetben szinte szóról szóra ugyanazt a szöveget tartalmazza, minimális eltérésekkel. Magyar fordításban ez így hangzik: „De mivel jelen privilegium sorát egykor előbbi pecsétünk védelmével jelölték meg, amely Gertrúd

királyné, legkedvesebb hitvesünk meggyilkolásakor elvesztett, jelen iratot jónak láttuk megújítani, és másik pecséttel – amelyet a fonák mesterkedés csalárdságai ellen, amelyek alkalmasint megeshetnek, készítettünk –, hogy a fent említett N föld / prédiám általunk tett adománya úgy a mi időnkben, mint utódaink idejében mindig erősen és visszavonhatatlanul fennmaradjon, örökre megszilárdítottuk.”¹⁷ Az elvesztett „előbbi pecsét” csakis II. András király első nagy pecsétjét¹⁸ jelentheti: a szentgyörgyi oklevél eredetijén ugyanis ez a mai napig rajta függ.¹⁹

1217-ben ezek után az uralkodó azt az 1214-i adományt²⁰ is megújította, amellyel Tamás fia: Sebes ispánnak két ekényit adott az udvarnokok földjéből a talán Pozsony vármegyében fekvő Szólösön (Zeuleus), illetve teljes egészében neki juttatta az ugyancsak Nyitra vármegyei Gyrok (Girok) földet.²¹ A megújító oklevél corroboratiója tartalmát (és részben szóhasználatát) tekintve hasonló az előzőekhez, ám nem pontosan ugyanúgy szól: „De mivel ezen ügylet sorát egykor előbbi pecsétünk képével jelölték meg, amelynek ereje egészen elenyészett, hiszen legkedvesebb hitvesünk, a boldog emlékü Gertrúd királyné meggyilkolásakor oda lett, a fonák mesterkedés ármányait és bármiféle csalárdság magvetését megelőzően a jövőre nézvést, másmilyen pecséttel, amelyet azután készítettünk, megújítván megszilárdítottuk, és nemzedékek nemzedékein át utódainknak ajánlottuk, hogy csorbítatlanul megőrizzék.”²² A szőlősi oklevél 1214-i eredetijéről a pecsét sajnos hiányzik (sőt már 1916-ban is egészen biztosan hiányzott),²³ azonban abból a tényből, hogy ez az oklevél is megújításra szorult, alighanem joggal következtettek és következtetünk arra, hogy eredetileg ugyanazzal a typariummal hitelesíthették, mint az imént ismertetett 1216-i iratokat.²⁴

8 HU-MNL-OL-DL 45. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomai Levéltár]; Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. I–II. Ed. Richard Marsina. Bratislava 1971–1987. [a továbbiakban: CDES] I. 111.; Reg. Arp. 225. sz.

9 HU-MNL-OL-DL 76.; CDES I. 161–162.; Reg. Arp. 305. sz.

10 HU-MNL-OL-DL 47.; CDES I. 113–114.; Reg. Arp. 234. sz.

11 HU-MNL-OL-DL 75.; CDES I. 160–161.; Reg. Arp. 304. sz.

12 HU-MNL-OL-DL 57.; CDES I. 121–122.; Reg. Arp. 242. sz.

13 HU-MNL-OL-DL 80.; CDES I. 162–163.; Reg. Arp. 306. sz.

14 HU-MNL-OL-DL 82.; CDES I. 163–164.; Reg. Arp. 307. sz.

15 Szentpétery I.: II. Endre király pecsétjei i. m. 3.; Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. Bp. 1930. 91.

16 Vö. Szentpétery I.: Magyar oklevéltan. i. m. 80–81., 91.

17 „Verum quia presentis privilegii series prioris sigilli nostri munimine, quod in occisione regine Gertrudis nostre dilectissime coniugis fuit deperditum, consignata fuerat, presentem paginam renovandam fore dignum duximus et alio sigillo, quod contra false cavillationis dolositates que possent accidere, parari fecimus, ut facta per nos predictae terre Bozen / predicti predii Sengurg donatio tam nostris, quam nostrorum successorum temporibus firma semper et intractabilis permaneret, in perpetuum roboravimus” – CDES I. 161., 163.

18 Takács Imre: Az Árpád-házi királyok pecsétjei. Katalógus. Bp. 2012. (Corpus sigillorum Hungariae mediaevalis 1.) 107–108. (23. sz.)

19 HU-MNL-OL-DL 57. – fotója: Takács I.: Az Árpád-házi királyok i. m. 107. (23. sz.)

20 HU-MNL-OL-DL 69.; CDES I. 143.; Reg. Arp. 290. sz. – A települések azonosítására ld. CDES I. 386, 434.; Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. Bp. 1963–1998. IV. 395.

21 HU-MNL-OL-DL 85.; CDES I. 168.; Reg. Arp. 314. sz.

22 „Verum quia prioris sigilli nostri caractere, cuius vigor penitus evanuit, quod in occisione nostre karissime coniugis Gertrudis regine felicis memorie deperuit, huius negotii series consignata fuerat, false cavillationis verusitas et cuiuslibet dolositates seminarium precaves in posterum altero sigillo, quod postea parari fecimus, renovando roboravimus, et nostris successoribus in generationes generationum illibate conservandam commendavimus.” – CDES I. 143.

23 Szentpétery I.: II. Endre király pecsétjei i. m. 3.

24 II. András ugyan valószínűleg már 1213 előtt rendelkezhetett kettőspeccséttel is (Takács I.: Az Árpád-házi királyok i. m. 108–109.), ám az ezt hordozó oklevelek a szőlősi oklevél renovatiójával ellentétben rendre az egyszerűbb kiállítású privilegialisok csoportjába tartoznak, és a corroboratiójuk

A fentebb felsorolt öt dokumentum közös jellegzetességét nem csupán hasonló tartalmú corroboratiók jelentik, de az a tény is, hogy mindegyiket a Hontpázmány nemzetség később éppen szentgyörgyiként ismert ágának sarjai: Tamás ispán, valamint két fia, Sebes és Sándor részére bocsátották ki.²⁵ Mint arra már Szentpétery Imre is rámutatott, a szentgyörgyi rokonság a felsorolt *renovatió*kon kívül legalább három további oklevelet is kapott nagyjából ugyanekkor II. Andrástól: 1216-ban ugyanis az uralkodó megerősítette Sebest és Sándort mindazon javakban, amelyeket még apjuk, Tamás ispán nyert Imre királytól és tőle magától, egyszersmind jóváhagyta a fivérek között létrejött osztozkodást;²⁶ 1217-ben ezenfelül kérésükre külön is írásba foglalta Szokolca földnek az apjuk javára korábban szóban tett adományát;²⁷ ugyancsak 1217-ben pedig a csütörtökhelyi vásárvámat és a Dudvág folyón lévő vámat juttatta Sebesnek.²⁸ Hogy miért kizárólag ugyanazon nemzetség egyetlen ágából származó személyek, ráadásul apa és fiai részére szóló megújító oklevelek maradtak fenn ezekből az évekből, azt azonban sajnos nem tudjuk.²⁹

(a fentebb hivatkozott 1216-i renovatiókkal ellentétben) általában egyértelműen azonosítja is ezt a kettős pecsétet (*Szentpétery I.*: II. Endre király pecsétjei i. m. 8.; *Szentpétery I.*: Magyar oklevéltan i. m. 98.): pl. [1217]: Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. Bearb. Hans Wagner – Irmtraut Lindeck-Pozza – Erich Reiter – Leonhard Prickler. I–V. Graz–Köln–Wien, 1955–1999. [a továbbiakban: UBB] I. 74.; 1222: UBB I. 88.; 1223: UBB I. 90. 25 *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. [Reprint.] Bp. 1995. 667.; *Engel Pál*: Középkori magyar genealógia. [CD-ROM.] Bp. 2001 (Hontpázmány nem 9. Szentgyörgyi-ág I. tábla) 26 HU-MNL-OL-DL 74.; CDES I. 164–165.; Reg. Arp. 308. sz. 27 HU-MNL-OL-DL 92.; CDES I. 174–175.; Reg. Arp. 335. sz. 28 HU-MNL-OL-DL 86.; CDES I. 171.; Reg. Arp. 319. sz. – A Dudvágon lévő vámhely pontosabb azonosítására ld. *Weisz Boglárka*: A királyketteje és az ispán harmada. Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében. Bp. 2013. (Magyar történelmi emlékek. Adattárak) 130. 29 Jelenleg összesen 39 darab olyan adománylevélről tudunk, amelyeket II. András kancelláriája 1205–1213 között állított ki, és ezek közül csupán öt olyan akad, amelyeknek kedvezményezettjei a Hontpázmány nemzetség tagjai voltak. Ehhez mérten legalábbis meglepő, hogy II. András második nagypecsétjének használatba vételét követően kizárólag a Tamás-fiak tartották fontosnak megújíttatni a királlyal apjuk és a maguk korábbi adományait: sem más előkelők, sem pedig az egyházak javára az első nagypecsét alatt kiállított oklevelek esetében nincsen nyoma hasonló renovatióknak. Legalább ugyanennyire zavarba ejtő, hogy Sándor és Sebes viszont talán nem is minden olyan donatiót foglaltatott új oklevelekbe, amelyet II. Andrástól még az első nagypecsét alatt kelt privilégiummal juttatott nekik (vagy legalábbis nem mindegyikről maradt fenn megújító oklevél): az 1212-ben Sebesnek adott rozvágyi, bélei és galádi földekről szóló adomány ügyében (Reg. Arp. 270. sz.) renovatio például nem őrződött meg. A rejtély megoldását éppenséggel az sem könnyíti meg, hogy a Tamás és fiai részére kibocsátott oklevelek kivétel nélkül a Neo-regestrata acta anyagából kerültek át a Diplomatikai Levéltárhoz, vagyis az egykori Magyar Kamara Archivumán belül a legkorábban (1755-től) és legkezdetlegesebb módszerekkel lajstromozott, az együvé tartozó iratokat egymástól gyakran önkényesen elszakítva, irattani és levéltári kontextusukat megsemmisítve újrastrukturáló (ld. *Maksay Ferenc*: A Magyar Kamara Archivuma. Bp. 1992. 34.) irategyüttesből – így aztán azzal sem nagyon lehet próbálkozni, hogy megpróbáljuk nyomon követni az egyes iratok sorsát a 13. századtól napjainkig, hiszen azt sem tudjuk, hogy ezek a tételek mely családi levéltárak részeként és mikor kerülhettek a Kamara Archivumba. A Sándor és Sebes javára 1216-ban és 1217-ben kiállított oklevelek viszont formai szempontból hibátlanak tűnnek, hamisítás nyomát mindeddig nem sikerült kimutatni rajtuk. A család

Pray György mutatott rá 1805-ben posztumusz megjelent munkájában, hogy II. András király az első pecsétjét csak Gertrúd királyné meggyilkolásáig használta.³⁰ Pauler Gyuláé pedig az érdem, hogy először 1893-ban, majd javított kiadásban 1899-ben közzé tett eseménytörténeti monográfiájában elsőként hívta fel a figyelmet azon ellentmondásra, amely szerint egyfelől 1216-ból egyértelmű adatunk van arra, hogy a korábban használt uralkodói typarium az 1213-i merénylet alkalmával veszett el, másfelől viszont még 1214-ből is rendelkezünk olyan, eredetiben is fennmaradt dokumentummal (a szőlősi oklevéllel), amelyet állítólag ezzel a bizonyos első pecséttel hitelesítettek. Amikor a királyi kancellária 1217-ben ezt a diplomát is megújította, ezúttal is arra hivatkoztak a *renovatio* okaként, hogy az eredeti dokumentum még a királyné halálakor elveszett pecsét alatt kelt. Pauler így aztán nem is adott hitelt az 1216-i és az 1217-i oklevelek corroboratióiban foglalt adatnak, amely a nyomó elkallódását a merénnyel kapcsolta össze, és ekképpen foglalta össze az eset tanulságait: „... az egész pecsét elvesztési históriában az Endre rendetlen kancelláriájának egyik bűnét látom, a melynek elpalástolására – a mint az efféle másutt is lehetne példát találni – az elvesztést a Gertrud-féle catastrophára fogták.”³¹

Szentpétery Imre ezzel az állásponttal vitakozott 1916-ban, amikor a II. András pecsétjeiről szóló tanulmányában az első nagypecsét nyomójának elvesztését a királynégyilkossággal összekapcsoló corroboratiók történeti hitele mellett érvelt (dolgozatában ugyan teljes joggal mindvégig az 1216-i megújító oklevelek egész sorozatára utalt, ám konkrétan csak ugyanazt az egy tételt idézte közülük, amelyiket Pauler is: a szentgyörgyi oklevél megújítását). Argumentációjában alapvetően három érvre alapozott, amelyekre azonban jelentősen eltérő bizonyítási terhet helyezett, és amelyeknek jelentősen eltérő terjedelmet is szentelt írásában. Először is, mindenféle forráshivatkozás vagy részletbe menő indoklás nélkül, egyetlen mondatban, *ex cathedra* elutasította Paulernek azon felvetését, amely szerint II. András kancelláriáján „rendetlenség” uralkodott volna. Másodsor, hasonlóképpen sommásan kijelentette: „... minden rendetlenség mellett

II. András királytól nyert adományai utóbb egyébként valóban veszélybe kerültek: egyfelől ugyanis Bazint és Csütörtökhelyet jóval később Béla ifjabb király más birtokokkal együtt valóban elvette tőlük az örökadományok felülvizsgálata során, amint arról a birtokok restitúciójáról II. András nevében 1231-i évszám alatt kibocsátott, ám nem minden gyanú felett álló irat beszámol (HU-MNL-OL-DL 174.; CDES I. 265.; Reg. Arp. 471. sz. – köszönetem Rudolf Veronikának, hogy az adatra felhívta a figyelmemet); másfelől éppen 1231-ben a pozsonyi várjobbágyok is perelték Hontpázmány nembéli Sebest egész sor olyan birtokkal kapcsolatban, amelyek szerintük a vár jogához tartoztak (ezekkel kapcsolatban viszont Béla ifjabb király Sebes javára ítélt – HU-MNL-OL-DL 166.; CDES I. 272–273.).

30 *Georgius Pray*: Syntagma historicum de sigillis regum et reginarum Hungariae pluribusque aliis. Budae 1805. 23. – Szórszállhasogatásnak tűnhet, de azért szögezzük le: Szentpétery kijelentéseivel ellentétben Pray sem azt nem állapította meg, hogy II. András az uralkodása során három pecsétet használt volna (sőt egyértelműen csak két pecsétjét említi: *Pray, G.*: Syntagma i. m. 24.), sem pedig azt nem írja sehoh, hogy az első pecsét éppen a Gertrúd elleni merénylet alkalmával tűnt volna el (vö. *Szentpétery I.*: II. Endre pecsétjei i. m. 2.).

31 *Pauler Gy.*: A magyar nemzet i. m. II. 495–496: 53. jegyz.

is képtelenség feltenni, hogy pusztá hazugság, amit az oklevelek ilyen következetesen hoznak fel az elvesztés ideje s körülményei gyanánt.³²

Harmadszor, sokkal részletesebben és alaposabban kifejtve, azt igyekezett igazolni, hogy a szőlői oklevél 1217-i *renovatióját* írásba foglaló diploma – akár hamisítványnak kell tekintenünk, akár hitelesnek fogadjuk el – mindenképpen az 1216-i oklevelek mintájára, talán egyenesen azok felhasználásával készült, és az 1213-i oklevelek megújítását indokló (az 1214-ben kelt oklevél esetében tehát értelmetlen és felesleges) corroboratiót tévedésből másolták bele a hamisítók vagy a kancellária alkalmazottai. Ennek során mindenekelőtt leszögezte, hogy az eredeti szőlői oklevél 1214-i évszáma valószínűleg nem hibás, valamint hogy az iratot mind belső, mind külső ismertetőjegyei alapján hitelesnek tekinthetjük. Ezt követően az 1217-i megújító oklevelet vette górcső alá. Megállapította, hogy a külső ismertetőjegyek alapján ez az irat sem tűnik hamisnak, szövege azonban problémás. A *datum per manus* azt a Tamást említi kancellárként, aki – legalábbis a Szentpétery ekkori megállapítása szerint – már 1216 végén átadta volna hivatalát az 1217-i oklevelekben aztán folyamatosan a királyi írószerv vezetőjeként szereplő Ugrinnak. Szentpétery a kancellár-váltással kapcsolatban arra a szintén 1216-i évszám alatt kelt oklevélre hivatkozott, amelyben II. András király megerősítette Baksa nembéli³³ Botch fiát: Tamást a korábban neki adományozott Lengyend³⁴ (Lengend) föld birtokában, illetve a királyi birtokból további adományhoz juttatta a Mátra hajlatában (*in sinu Matra*).³⁵ A szőlői oklevél 1217-i megújítása alkalmával a méltóságsor ezenfelül Ipócot sorolja fel mint erdélyi vajdát, jöllehet az ugyanezen évben kelt összes többi kancelláriai kiadvány már Ipóc hivatali utódát, Rapha-int nevezi meg a méltóság betöltőjeként. Szentpétery ezen két – tehát a Tamás kancellárra és Ipóc vajdára vonatkozó – archontológiai adat alapján arra következtetett, hogy a szőlői oklevél 1217-i megerősítése valószínűleg nem hamis, de mindenképpen 1216-i minták felhasználásával készült, és csupán a másoló óvatlansága miatt kerülhetett a corroboratióba az 1214-i szőlői oklevélre valójában nem is vonatkozó fejtegetés, hogy ti. a *renovatio* oka az eredeti iratra függesztett korábbi

királyi pecsét nyomójának 1213-i elvesztése lett volna. Az eredeti szőlői oklevél 1214-ben tehát már II. Andrásnak egy másik (valószínűleg a második) pecsétje alatt készült volna, és az 1217-i megújítás corroboratiója egyszerűen téves lenne. Mivel pedig ekképpen Szentpétery álláspontja szerint valójában nincsen is olyan, hitelt érdemlő 1214-i adatunk, amely igazolná II. András első pecsétjének meglétét a Gertrúd királyné elleni merénylet után, bizvást elfogadhatjuk az 1216-i oklevelek egész sorában elismételt magyarázatot: az első pecsétnyomó akkor veszett el, amikor az uralkodó hitvese tragikus halált halt.³⁶

Szentpétery fenti érvelése szempontjából kulcsszerepe van annak a lengyendi oklevélnek, amely tulajdonképpen egyedüli forrásként bizonyítaná, hogy Csák nembéli Bäs fia:³⁷ Ugrin már 1216 végén átvette Tamás székesfehérvári prépost helyét a kancellária élén. Erről a dokumentumról Fejérpataky László már 1885-ben,³⁸ Karácsonyi János pedig 1902-ben jelezte, hogy a keltezésével problémák vannak,³⁹ Szentpétery azonban a fentebb idézett tanulmányában ennek ellenére is kétségtelen hitelűnek fogadta el a dátumával együtt. Nem így az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzékében, amelynek első füzetében – ahogyan arra már a bevezetőben is utaltam – éppen Fejérpatakyra és Karácsonyira hivatkozva 1217-hez tette a lengyendi oklevelet.⁴⁰ Mint arra emlékezhetünk, ennek az iratnak az 1216-i keltezése kulcsszerepet játszott Szentpétery azon gondolatmenetében, amely a szőlői oklevél 1217-i megújítása során az 1216-i minták mechanikus (és végső soron értelmetlen) átvételét próbálta bizonyítani, és amelynek a végén elutasította *renovatio* tanúságtételét a Gertrúd meggyilkolásakor állítólag elveszített pecsétnyomó 1214-i használatáról. Ha tehát a lengyendi oklevél valójában 1217-ben kelt, akkor Szentpétery álláspontja mindenképpen felülvizsgálatra szorul, még ha szerzője az után is ragaszkodott hozzá,⁴¹ hogy legfontosabb érvének kulcsforrásával kapcsolatban kénytelen volt visszakozni.

I. Szentpétery Imre érveinek kritikája

Mint fentebb láttuk, a magyar diplomatika monográfusa három argumentumra hivatkozva igyekezett alátámasztani, hogy az 1216-i oklevelek corroboratiójában olvasható történetet – hogy ti. II. András király első nagypecsétjének nyomója akkor veszett el, amikor Gertrúd királyné 1213. szeptember 28-án merénylet áldozatául esett – hitelesnek kell elfogadnunk: egyrészt azzal a sommás állítással, amely szerint II.

32 Szentpétery I.: II. Endre király pecsétjei i. m. 2.

33 Györffy Gy.: Történeti földrajz i. m. III. 113.

34 Az oklevélben a vármegye nevének megadása nélkül szereplő „Lengend” névalakot Györffy György azonosította a Heves megyei Lengyenddel (Történeti földrajz i. m. III. 112–113.). Richard Marsina ellenben a Nyitra megyei Legéndnek feleltette meg (CDES I. 168.). Bővebb magyarázatot sajnos egyikük sem fűzött a megállapításához. Magam azért Györffy véleményét fogadom el, mert egyfelől az oklevélben „Lengend” mellett a király „lakatlan vidéken, a Mátra hajlatában, az adott föld tőszomszédságában fekvő földjéből” adományozott további javakról is szó esik (etiam... de terra propria in deserto in sinu Matra date terre contigua dedimus – HU-MNL-OL-DL 79.; Árpád-kori új okmánytár. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. I–XII. Pest–Bp. 1860–1874. XI. 139.; vö. CDES I. 169.). Másfelől pedig az oklevélben „Lengend” határosaként említett „villa Drug” könnyűszerrel azonosítható a Heves megyei Doroggal vagy Dorogházával (Györffy Gy.: Történeti földrajz i. m. III. 80.), míg Nyitra megyében „Drug” nevű faluról nem tudunk (Györffy Gy.: Történeti földrajz i. m. IV. 369–378.).

35 HU-MNL-OL-DL 79.; CDES I. 169.; Reg. Arp. 315. sz.

36 Szentpétery I.: II. Endre király pecsétjei i. m. 2–4.

37 Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. Bp. 2011. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.) 356. 801. jegyz.

38 Fejérpataky László: A királyi kancellária az Árpádok korában. Bp. 1885. 95.

39 Karácsonyi János: A hamis, hibáskeltő és keltezetlen oklevelek 1400-ig. Bp. 1902. 48–49. [reprint: Bp. 1988. 60–61., a továbbiakban erre hivatkozom] (32. sz.)

40 Reg. Arp. 315. sz.

41 Szentpétery I.: Magyar oklevéltan i. m. 113–114.

András kancelláriáján pedig „rend” volt; másrészt azzal a gondolattal, hogy a pecsétnyomó elvesztéséről szóló beszámoló azért tekintendő hitelesnek, mert több oklevélben is szerepel; harmadrészt pedig azzal az eszmefuttatással, amely 1216-i minták használatát igyekezett igazolni a szőlősi oklevél 1217-i megújításánál (és amelynek szempontjából kulcsfontosságú a lengyendi oklevél tanúbizonysága).

Az első észrevétellel rendkívül nehéz érdemben vitatkozni, hiszen azt Szentpétery egyáltalán nem indokolta. Kétségkívül igaz, hogy 1212 után a kancelláriai kiadványok egyre egységesülő formát mutattak,⁴² az azonban legalábbis kérdéses, hogy éppen az 1210-es években mennyire volt szervezett és zökkenőmentes az írószerv munkája. Hogy csak azoknál az aggályoknál maradjunk, amelyeket maga Szentpétery említ ezzel kapcsolatban diplomatikai kézikönyvében: egyfelől nagyon úgy tűnik, hogy az iratok végleges tisztázását végző személyek IV. Béla trónra léptét és még inkább az 1250-es éveket megelőzően jóformán esetről esetre és oklevélről oklevélre változtak,⁴³ másfelől az alkancellári hivatal 1209-i megjelenése nyomán átalakuló (és valószínűleg nem egyik pillanatról a másikra kiforrott formában megújuló) szervezettel kell számolnunk,⁴⁴ ahol a feladatkörök sem feltétlenül lehetnek azonnal egyértelműen és végleges érvénnyel tisztázottak a kancellár és helyettese között. Azt persze nem vitatom, hogy a királyi pecsétnyomó elvesztésénél súlyosabb vétek valóban nehezen képzelhető el az írószerv munkatársai részéről, ám talán az sem vet sokkal jobb fényt rájuk, ha azt kell feltételeznünk, hogy ész nélkül hordtak össze az adománylevelekben tücsköt-bogarat, és az oklevél hitelességét is kockára tették egy oda nem illő (és a megújított irat dátumával nyilvánvalóan ellentmondásban álló) corroboratio beillesztésével. Akár az előbbi történet, akár az utóbbi, bajosan beszélhetünk arról, hogy II. András kancelláriáján 1213/1214 körül, illetve 1217-ben minden tekintetben „rend” uralkodott volna.

A második argumentummal véleményem szerint az a legnagyobb probléma, hogy figyelmen kívül hagyja: a pecsét elvesztését a merénnyel összekapcsoló forrásaink kivétel nélkül annak a kancelláriának a kiadványai, amely – ha a nyomó esetleg mégsem a gyilkosság során kallódott el – érdekelt volt a történet ezen változatának terjesztésében. Ráadásul az 1216-i oklevelek ide vonható corroboratiói szinte tökéletesen azonos megszövegezésűek: nyilvánvaló tehát, hogy esetükben nem négy darab független szöveg tanúval van dolgunk, hanem egyazon formula négyzseri elismérlésével, amelytől nagyrészt eltérő fogalmazatot csupán a szőlősi oklevél 1217-i megújítása mutat (azonban ezt is kétséget kizáróan az 1216-i

formula jelentős variálásával állították elő, ld. dolgozatom filológiai fejezetében). A corroboratio hitele mellett látszólag felhozható öt forrás így aztán máris egyetlen eredeti szöveges archetípusra redukálódik, ez pedig igazán nem mondható soknak.

Szentpétery a legnagyobb súlyt a harmadik megfigyelésére helyezte: arra ti., hogy szerinte a szőlősi oklevél 1217-i megújítását valójában az 1216-i *renovatiók* felhasználásával állították volna össze. Két érvet hozott fel ezzel kapcsolatban: az egyik a vajdák archontológiájára (pontosabban a Bogátradvány nembéli⁴⁵ Ipóc és Rafain vajdák hivatalviselésére vonatkozó adatokra) épített, a másik pedig arra az észrevételre, hogy Ugrin kancellár már 1216-ban váltotta volna Tamás fehérvári prépostot a királyi írószerv élén. Ami az előbbit illeti: ez az érv könnyűszerrel cáfolható. Valóban tény persze, hogy Ipócot – a szőlősi oklevél megújítása kivételével – egyetlen forrásunk sem nevezi többé vajdának 1216 után, csakhogy az utóda, Rafain sem szerepel vajdaként 1217 előtt.⁴⁶ A személycserére tehát ennek alapján akár 1217 elején is sor kerülhetett, ekképpen pedig Ipóc felbukkanása a méltóságsorban egyáltalán nem bizonyít szükségszerűen 1216-i mintákat. Marad mindezek után egyetlen döntő érvként Szentpétery azon megállapítása, amely szerint Tamás fehérvári prépost helyére már 1216 végén Ugrin került volna a kancellárként. Ez utóbira azonban az egyetlen forrást az 1216-i dátum alatt kelt lengyendi oklevél jelentette: ha tehát ennek tényleg hibás a keltezése, és valójában egy évvel később állították ki, akkor az egyetlen olyan konkrét forrásadat is elesik, amely azt igazolhatná, hogy a szőlősi oklevélnek a pecsét elvesztése kapcsán a Gertrúd elleni merénnyel emlegető 1217-i *renovatio*ja során valójában az 1213-i oklevelek 1216-i megújításait használták volna mintául.

A lengyendi oklevél eredetiben nem maradt ránk, csupán Béla ifjabb király 1230-i átírásában.⁴⁷ Mint arra fentebb már utaltam, elsőként Fejérpataky László vette észre, hogy a bemásolt iratban az 1216-i éves keltezés és az oklevél kiállításáért felelős kancellárt Ugrinként megnevező *datum per manus* ellentmond egymásnak, ám a modern értelemben vett diplomatikai kutatás hazai doyenje érdekes módon nem a dátumot, hanem a névadatot vélte tévesnek.⁴⁸ Dolgozatában ezt a megállapítást sajnos egyáltalán nem indokolta, de talán azt feltételezhetette, hogy az átírás során egy későbbi oklevélből vett *datum per manus* kerülhetett a szövegbe. Karácsonyi János már az eredeti lengyendi oklevél 1216-i éves keltét javította 1217-re, azonban magyarázatokba ő sem bocsátkozott, ellenben hivatkozott mindezzel kapcsolatban Fejérpatakynek arra a fentebb idézett munkájára, amelyben ilyen megállapítás valójában nem szerepel.⁴⁹ Szentpétery Imre mindezek után 1923-ban Karácsonyi álláspontját elfogadva és Fejérpatakyt

42 Veres Kristóf György: A magyar királyi kancellária okleveles gyakorlata 1172 és 1235 között. Turul 92. (2019) 17–18.

43 „Ebben a tekintetben nagyon tanulságos eredményre vezet az e korból való eredeti oklevelek írásának összehasonlítása... A valószínűleg a királyi udvarban írt okleveleknek változatos, sokféle írása pedig arra vall, hogy nem voltak állandó írnokok alkalmazva, hanem úgyszólván esetről-esetre bízták meg az udvarnak egy-egy hozzáértő emberét” – Szentpétery I.: Magyar oklevéltan i. m. 88.; vö. Hajnal István: IV. Béla király kancelláriájáról. Turul 32. (1914) 8.

44 Szentpétery I.: Magyar oklevéltan i. m. 85.

45 Zsoldos A.: Archontológia i. m. 309. 305. jegyz.

46 Zsoldos A.: Archontológia i. m. 37.

47 HU-MNL-OL-DL 79.; CDES I. 259.; Reg. Arp. 589. sz.

48 „Tévesen van datálva az ő [ti. Ugrin – K. T.] kezéből egy 1216. oklevél, mikor még Tamás volt a kancellár.” – Fejérpataky L.: A királyi kancellária i. m. 96.

49 Karácsonyi J.: A hamis, hibáskeltő i. m. 60–61. (32. sz.)

is idézve maga is 1217-hez tette a lengyendi oklevelet, továbbá megjegyezte egyfelől, hogy a keltezés korrekciója azért elképzelhető, mert az irat kizárólag másolatból ismert (vagyis a dátumot a másolás során is elronthatták), másfelől viszont azt is jelezte, hogy az oklevél szerkezete eltér a „szokásos formáktól” – amit ő a kancellárváltással indokolt.⁵⁰

Ha mármost alaposabban szemügyre vesszük a lengyendi oklevél szerkezetét és formuláit, akkor felemás képet kapunk. Az irat csakugyan átmeneti formát mutat a Szentpétery által „ünnepélyes” privilégiumként, illetve „egyszerűbb” privilégiumként meghatározott II. András-kori oklevéltípusok⁵¹ között: az előbbi csoporthoz közelíti, hogy intituliációjában a király valamennyi uralkodói címe szerepel az *in perpetuum* formulával, valamint hogy *datum per manus*-szal felszerelt datatióval készítették; míg a második kategóriával rokonítja, hogy elmarad benne a méltóságsor. Ami az invocatio hiányát illeti, ez időrendben az egyik első olyan oklevél,⁵² amelyben a protocollum két részének, az invocatióknak és az intituliációnak a királyi kancellária kiadványaiban először 1181-ben felbukkanó, majd 1192-től egészen 1216-ig kizárólagosnak tekinthető és ekkoriban szoros egységet alkotó mintája⁵³ sérül: ez talán az 1213-tól kimutatható⁵⁴ „egyszerűbb” privilégiumlevelek hatásával magyarázható,⁵⁵ ám kétségkívül nehéz lenne összhangba hozni Tamás kancellár hivatalviselésének monoton következetességgel működő gyakorlatával.

A lengyendi oklevél arengája azok számát szaporítja, amelyeket a történeti kutatás II. András „új intézkedései” (*novae institutiones*) elvi programbeszédéként szokott értékelni.⁵⁶ Ez az arengatípus Ugrin hivatalviselése alatt kiemelkedően gyakori, ám ezt megelőzően Tamás idejében sem éppen ismeretlen.⁵⁷ Konkrétan az a formula pedig, amelyet a lengyendi oklevélben is olvashatunk,⁵⁸ első ízben és rövidebb formában 1216-ban bukkan fel, vagyis éppen akkoriban, amikor Tamás felelt az uralkodói oklevéladásért.⁵⁹ Ugrin alatt az írószerv egyetlen másik fennmaradt kiadványában sem szerepel, ám

Bél nembeli⁶⁰ Kilit egri prépost 1219–1224 közé tehető⁶¹ kancellári működése idején annál inkább: egy 1221-ben⁶² és egy 1222-ben⁶³ kibocsátott iratban is megtaláljuk, apróbb szövegszerű eltérésekkel. Sőt a későbbiekben még Zsigmond-kori előfordulása is ismert.⁶⁴ Az a körülmény, hogy éppen Ugrin kancellársága alatt nem tudjuk a lengyendi oklevélen kívül másik iratban kimutatni, ellenben Tamás hivatalviselése során igen, természetesen nem erősíti azt a feltételezést, hogy az ezzel az arengával felszerelt diploma eredetijének kiállításáért a lengyendi oklevél *datum per manus*-ában foglalt adatnak megfelelően Ugrin felelt, nem pedig az elődje. Mivel azonban a Kilit idejéből ránk maradt példák elégségesen igazolják, hogy a formula a későbbiekben is folyamatosan ismert és használatos volt, pusztán ezen negatívum alapján semmiképpen sem jelenthetjük ki, hogy a lengyendi oklevél valójában még Tamás kancellár hivatali idejében keletkezett. A korabeli oklevelek corroboratióiban szereplő formulák vizsgálata egyébként arra enged következtetni, hogy a kancellária újabb vezetőinek rendszerint időbe telt az írószerv személyzetét lecserélniük:⁶⁵ ilyen alapon tehát az sem elképzelhetetlen, hogy Tamás egykori munkatársai legalábbis Ugrin kancellárságának első heteiben még a helyükön maradtak, és az általuk korábban megszokott használt mintakönyveket és formulákat használták tovább.

Mivel az invocatio és az intitulatio egységének megbontása, az invocatio elhagyása egyértelműen idegennek tűnik Tamás kancellár gyakorlatától, továbbá mivel az arenga vizsgálata sem zárta ki a későbbi keltezést, magam a fentiek figyelembe vételével sokkal valószínűbbnek gondolom, hogy a lengyendi oklevél eredetije 1217-ben és Ugrin hivatalviselése alatt keletkezett. Az átírt oklevélben szereplő 1216-i évszám esetleg úgy kerülhetett a szövegbe, hogy vagy az eredeti irat tisztázása során húzhatott az írnok tévedésből eggyel kevesebb rövid vonalat („vii” helyett „vi”) a kibocsátás évének utolsó római számjegyében, vagy pedig – amint azt már Szentpétery is felvetette 1923-ban – az átírás során torzulhatott a keltezés. Hogy a kancellár nevét hibázták volna el akár a másolat készítésekor, akár különösképpen az eredeti oklevél kiállítása során, az talán kevésbé hihető. A tisztán látásunkat persze nem segíti, hogy a lengyendi oklevél datatiójában az uralkodói év nem szerepel, ugyanakkor nem nagyon akad az utóbbi száz év középkortörténet-írásában olyan kutató, aki az iratot az átírásban szereplő dátumadatot elfogadva 1216-ra keltezné.⁶⁶

Mindez viszont természetesen azt is jelenti, hogy a továbbiakban nincsen okunk a szőlősi oklevél 1217-i megújításánál

50 Reg. Arp. 315. sz.

51 Szentpétery I.: Magyar oklevéltan i. m. 98.

52 Veres K. Gy.: A magyar királyi kancellária i. m. 5. 51. jegyz.

53 A jelzett időszakban az invocatio rendre a következő (minimális variációval): „In nomine Sancte Trinitatis et Individue Unitatis”. Az intitulatio a király nevét és uralkodói címeit tartalmazza, az utóbbiakat a „Dei gratia” formulával bevezetve és a „rex in perpetuum” formulával lezárva – Veres K. Gy.: A magyar királyi kancellária i. m. 4–5.

54 Szentpétery I.: Magyar oklevéltan i. m. 98.

55 Veres K. Gy.: A magyar királyi kancellária i. m. 5.

56 Kristó Gyula: II. András király „új intézkedései”. Századok 135. (2001) 251–300.; Zsoldos A.: Az Aranybulla királya i. m. 154.

57 Veres K. Gy.: A magyar királyi kancellária i. m. 11–12.

58 Reverenda regum sublimitas etsi innate sibi nobilitatis quodam privilegio largitatum suarum donis extraneis etiam debeat occurrere, precipuam tamen erga suorum subditorum differentias debet habere diligentiam, ut quanto quis sibi fidelius famulatur, tanto propensius munificentie sue donis remunerandus fore censeatur – CDES I. 169.

59 Provida regum discretio tam circumspectam erga sibi subditos debet habere diligentiam, ut quanto quis sibi fidelius famulatur, tanto propensius largitionis sue donis remunerandus fore censeatur. – CDES I. 159.; Reg. Arp. 303. sz.

60 Zsoldos A.: Archontológia i. m. 319. 396. jegyz.

61 Zsoldos A.: Archontológia i. m. 108.

62 HU-MNL-OL-DL 63896.; UBB I. 80.; Reg. Arp. 170. sz.

63 HU-MNL-OL-DL 86144.; UBB I. 87.; Reg. Arp. 377. sz.

64 1399: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae I–XVIII. Coll. et dig. Tadija Smičiklas et alii. Zagrabiae 1904–1990. XVIII. 485.

65 Veres K. Gy.: A magyar királyi kancellária i. m. 18.

66 1217-re javított dátummal közli vagy használja a lengyendi oklevelet, a teljesség igénye nélkül: maga Szentpétery Imre (Reg. Arp. 315. sz.), Richard Marsina (CDES I. 168.), Györffy György (Történeti földrajz i. m. III. 112–113.) és Zsoldos Attila is (Archontológia i. m. 37.).

1216-i részletek mechanikus bemásolásával számolnunk, hiszen mindkét olyan érv megdőlni látszik, amellyel Szentpétery ezt a feltételezést igazolni igyekezett: hipotézisét valójában sem az erdélyi vajdák archontológiai adataival, sem pedig a lengyendi oklevéllel nem lehet alátámasztani. Hozzátehetjük: ahhoz, hogy 1216-i mintákra vezethessük vissza a szőlősi oklevél *renovatio*jának kritikus részleteit, nem ártana ez utóbbi irat corroboratiójához és méltóságsorához 1216-i párhuzamokat találni, lehetőleg abból a négy oklevélből, amelyek szintén a Gertrúd elleni merénylethez kapcsolják II. András király első nagypecsétjének elvesztését. Ilyen közvetlen párhuzamok azonban sem a négy *renovatio* szövegében nem akadnak, sem pedig máshol nem sikerült még kimutatni hasonlókat.

A méltóságsorban pedig még nehezebb lenne az 1216-i megújító oklevelek használatát igazolni. Ennek elsősorban is az áll az útjában, hogy a szőlősi oklevél megújítása azt a Bánkot említi bánként, akinek ebbéli hivatalviselésére kizárólag 1217-ből vannak adataink,⁶⁷ míg az egy évvel korábbi *renovatio*ók mindegyike még Pósat nevezi a méltóság betöltőjének. Másodsorban pedig roppant elgondolkodtató az is, hogy a szőlősi oklevél méltóságsorában szereplő személyek valamennyien együtt egyik 1216-i megújító iratban sem szerepelnek: Simon váradai püspököt csak a csütörtökhelyi, bazini és szentgyörgyi *renovatio*ók említik,⁶⁸ míg István zágrábi és Jakab váci főpásztor, valamint Ipóc vajda neve kizárólag a kosztolányi oklevél megújításában bukkan fel a pecsét eltűntét a merénylet históriájával kapcsolatba hozó iratok közül.⁶⁹ Ha ehhez hozzá vesszük az iménti megfigyelést, amely szerint a bán neve eleve más a négy 1216-i oklevélben, mint a szőlősi *renovatio*óban, akkor előbbieket méltóságsorából csak úgy lehet levezetni az utóbbiét, ha azt feltételezzük, hogy valaki ennek készítése során legalább három forrást dolgozott egybe – a csütörtökhelyi, bazini és szentgyörgyi oklevelek megújításainak valamelyikét, a kosztolányi oklevél 1216-i megerősítését, valamint egy ezektől különböző iratot, amely már Bánkot említette bánként. Nem lehetetlen persze, hogy a kancellária alkalmazottai (vagy esetleg az oklevélhamisítók) valóban több régebbi méltóságsorból állítsanak össze egy teljesebbet – csak éppen, mint emlékszünk, Szentpétery elgondolása szerint az 1216-i adatokat merő hanyagságból másolták a szőlősi oklevél megújításának végére. A magam részéről nehezen tudom elképzelni, hogy bárki is figyelmetlenségből szerkessze egybe aprólékos munkával legalább három különböző forrás adatait. Mindezzel természetesen nem azt állítom, hogy teljes bizonyossággal cáfolható egy eddig még ismeretlen 1216-i méltóságsor megléte 1217-ben a kancellárián, vagy hogy forrásaink hallgatása kizárná például Bánk báni méltóságviselését az előző esztendő végén. Pusztán arra igyekszem rámutatni, hogy ha Szentpéteryhez hasonlóan korábbi minták átvételével kívánunk számolni az 1217-i *renovatio* alkalmával, akkor jó lenne ilyen minták létezését is igazolni.

67 Zsoldos A.: Archontológia i. m. 43.

68 HU-MNL-OL-DL 75., 76., 80.

69 HU-MNL-OL-DL 82.

Jómagam a fentiek alapján úgy látom, hogy Szentpétery álláspontja nem tartható. Amennyiben viszont a szőlősi oklevél 1217-i megújítása során a kancellária tudatosan jelentette ki egy 1214-ben keletkezett iratról, hogy annak eredetijén az a pecsét függ, amelyet állítólag már 1213-ban elveszítettek Gertrúd királyné meggyilkolásakor – abban az esetben nem csupán Szentpétery véleményét kell megkérdőjeleznünk II. András első nagypecsétje eltűntének körülményeiről, de többé-kevésbe azt is bizonyítottnak tekinthetjük, hogy a typarium elvesztésének koholt históriáját a kancellária alkalmazottai készakarva és manipulatív szándékkal alkották meg tulajdon mulasztásuk elleplezésére. Vizsgáljunk meg tehát ezek után, hogy mennyiben tekinthető hitelesnek a szőlősi oklevél eredetijének 1214-i éves kelte, illetve hogy vannak-e esetleg más nyomok, amelyek az 1217-i megerősítés szövegében tudatos átszerkesztésre utalnak az 1216-i mintákhoz képest!

II. Az 1214-i szőlősi oklevél keltezésének hitelessége

Dolgozatom historiográfiai bevezetőjében már szó esett arról, hogy Szentpétery Imre nem csupán az 1214-i oklevél hitelességét bizonyította annak külső és belső ismertetőjegyei alapján, de a keltezését is megbízhatónak találta. Két érvet hozott fel ezzel kapcsolatban: egyfelől, hogy a keresztény éra szerinti éves kelet összhangba hozható a datációban szintén feltüntetett kilencedik uralkodói évvel, másfelől pedig, hogy az irat méltóságsora valóban megfelel az 1214 közepén fennálló állapotoknak.⁷⁰ Ami az *annus regni* alapján levonható tanulságokat illeti, ha a gyermek III. László 1205. május 7-i halálzási dátumából⁷¹ vagy II. András 1205. május 29-i koronázásának napjából⁷² indulunk ki – és számot vetünk azzal a körülménnyel, hogy az utóbbi király 1217 előtt valóban vagy közvetlen elődje elhunytától, vagy a koronázásától számította az uralkodói éveit⁷³ –, akkor a kilencedik uralkodói év 1213. május 29-től 1214. május 28-ig tartott. Ez az adat dolgozatom témája szempontjából kevésbé informatív, hiszen a Gertrúd királyné elleni merénylet 1213. szeptember 28-i időpontja ugyanúgy az ekképpen meghatározott időszakra esik, mint ahogyan az oklevélnek a keresztény éra szerinti keltezésében szereplő 1214-i év csaknem egész első fele is.

Sokkal több fogódzót sajnos a méltóságsor elemzésétől sem remélhetünk, ám az ott feltárható néhány halvány nyom inkább az 1214-i keltezés mellett szól. A *series dignitatum*

70 Szentpétery I.: II. Endre király pecsétjei i. m. 3.

71 Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Dománovszky. In: Scriptorum rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Ed. Emericus Szentpétery. I–II. Bp. 1937–1938. [a továbbiakban: SRH] I. 464. (tévesen 1201-i éves dátummal); *Almás Tibor*: III. László. In: Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk. Kristó Gyula, szerk. Engel Pál – Makk Ferenc. Bp. 1994. [a továbbiakban: KMTL] 396.

72 SRH I. 464.; *Zsoldos Attila*: Az Aranybulla királya. Székesfehérvár 2022. 229.

73 *Karácsonyi János*: Az Aranybulla keletkezése és első sorsa. Bp. 1899. (Értekezések a történeti tudományok köréből XXIII/7.) 6., 13–17.; *Zsoldos A.*: Az Aranybulla királya i. m. 229–230.

nyolc világi személyt említ összesen tíz különböző méltóság betöltőjeként, valamint tizenegy főpapot. Az alábbi táblázatban összefoglaltam, hogy jelenlegi ismereteink szerint mit tudhatunk ezek hivatali idejéről⁷⁴ (a táblázat készítése során a most vizsgált szőlősi oklevél adatait természetesen nem vettem figyelembe):

hivatali előd utolsó említése	hivatalviselő első említése	név és méltóság	hivatalviselő utolsó említése	hivatali utód első említése
1205	1205	János esztergomi érsek	1222	1223
1206	1206	Berthold kalocsai érsek	1218	1219
1181	1192	Kalán pécsi püspök	1218	1219
1197	1198	Katapán egri püspök	1217	1217
1200	1202	Simon váradi püspök	1218	1219
1201	1202	Dezső csanádi püspök	1228	1229
1201	1204	Vilmos erdélyi püspök	1221	1221
1204	1205	Gothárd zágrábi püspök	1214	1215
1204	1205	Péter győri püspök	1218	1219
1209	1209	Róbert veszprémi püspök	1226	1226
1212	1213	Jakab váci püspök	1221	1221
1213?	1213	Miklós nádor =	1214	1215
1213	1214	= Miklós bodrogi ispán	1215	1219
1213	1214	Gyula vajda =	1214	1215
1213	1214	= Gyula szolnoki ispán	1214	1215
1213	1214	Atyusz bán =	1214	1215
1213	1214	= Atyusz somogyi ispán	1214	1219
1212	1212	Mika bihari ispán	1216	1216
1213	1214	Miska vasi ispán	1214	1215
1213	1214	Smaragd pozsonyi ispán	1222	1222
1213	1214	János soproni ispán	1214	1215

Az egyes prelátusok és bárók első és utolsó méltóságbeli említése természetesen hivatalviselésük biztosan tudható idejét jelöli ki, míg hivatali elődjeik utolsó és hivatali utódaik első említése hivatalviselésük lehetséges legtagabb időszakát.

74 Zsoldos A.: Archontológia i. m. 17–18., 37., 43., 80–81., 84., 86., 88., 89., 91., 94., 96., 98., 100., 102., 139., 142., 183., 192., 197., 209–210., 223.

Amennyiben pusztán az archontológiai adatokra összpontosítunk, akkor kényszerítő erővel csak annyit állapíthatunk meg, hogy a méltóságsor 1213-nál nem korábbi és 1215-nél nem későbbi állapotokat tár elénk – hiszen egyfelől nyolc világi bárónak a hivatali elődje is szerepel 1213-ban, másfelől Gothárd zágrábi püspöknek és hat világi méltóságviselőnek az utódját is említik 1215-ben. Ez egyelőre még az uralkodói év által kínálnál is kevésbé pontos keltezés. A jelzett évkörön belül azonban tényleg az 1214-i év mutatkozik a *series dignitatum* és így az eredeti szőlősi oklevél legvalószínűbb keletkezési időpontjának, hiszen a méltóságsorban szereplő összes egyházi és világi előkelő felbukkan megbízható hitellel 1214-re keltezhető más forrásainkban is, míg 1213-ban ugyanez a dinamikusabban cserélődő világi előkelők közül csupán ketőre (Miklós nádorra és Mika bihari ispánra) igaz. Megjegyzendő az is, hogy 1213-ban Miklós nádor és bodrogi ispán előbb soproni,⁷⁵ majd csanádi⁷⁶ ispánként szerepel; Kán nem-beli⁷⁷ Gyula vajda és szolnoki ispán még udvarispán és bácsi ispán,⁷⁸ majd szlavóniai bán és vasi ispán;⁷⁹ Smaragd nem-beli Smaragd fia:⁸⁰ Smaragd pozsonyi ispán pedig még Szolnok megye élén állt⁸¹ – ami természetesen nem zárja ki, hogy ugyanezen 1213-i év második felében, de még Gertrúd szeptember 28-i meggyilkolása előtt valamennyien elnyerhették azon új méltóságaikat, amelyekkel aztán 1214-ben említik őket, csak éppen rendkívül valószínűtlen. A szőlősi oklevél eredeti példányának méltóságsora tehát mindenképpen 1213–1215 közötti, ám ezen intervallumon belül nagy valószínűséggel az irat éves keltének tökéletesen megfelelő, 1214-i állapotokat mutat, ahogyan azt Szentpétery Imre is megállapította. Az uralkodói év segítségével pedig a szőlősi oklevél eredeti-jének kibocsátása ezen az 1214-i éven belül május 2-énél korábbra keltezendő.

III. A pecsét elvesztését említő corroboratiók filológiai vizsgálata

Szentpétery Imre azzal próbálta hitelteleníteni a szőlősi oklevél 1217-i megújításának tanúságtételét II. András első pecsétjének 1214-i használatáról, hogy az irat corroboratióját a Hontpázmány nemzetség későbbi szentgyörgyinek nevezett ága tagjai részére 1216-ban kibocsátott megerősítő oklevelekből (vagy más, szintén 1216-ban kelt cancelláriai kiadványból) nemtörődöm módon, értelmetlenül bemásolt részletnek mindősítette. Az alábbi rövid vizsgálattól ezért két kérdés megválaszolását várom: egyfelől, hogy az 1217-i diploma corroboratiójának szövege levezethető-e az 1216-i oklevelekből; másfelől, hogy szövegszerű eltérései a mintától valóban

75 Reg. Arp. 281. sz.

76 Reg. Arp. 282., 283. sz.

77 Zsoldos A.: Archontológia i. m. 305. 274. jegyz.

78 Reg. Arp. 281. s.

79 Reg. Arp. 282., 283. sz.

80 Zsoldos A.: Archontológia i. m. 352.

81 Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom. Kiad. Karácsonyi János – Borovszky Samu. Bp. 1903. 5. sz.

1216				1217
DL 75. (Bozók)	DL 80. (Szentgyörgy)	DL 76. (Csütörtökhely)	DL 82. (Kosztolány)	DL 85. (Szőlős)
Verum quia				
presentis privilegii series				
prioris sigilli nostri				
munimine				caractere, cuius vigor penitus evanuit,
quod in occisione				
regine				nostre carissime coniugis
Gertrudis				
nostre dilectissime coniugis fuit deperditum				regine felicis memorie deperiit, huius negotii series
consignata fuerat,				
				false cavillationis versutias et cuiuslibet dolositatis seminarium precaves in posterum altero sigillo quod postea parari fecimus
presentem paginam				
renovandam fore dignum duximus, et alio sigillo, quod contra false cavillationis dolositates que possent accidere parari fecimus, ut facta per nos				renovando roboravimus, et nostris successoribus in generationes generationum illibate conservandam commendavimus.
predicte terre Sengurg	predicti predii Sengurg	iam dicte		
		predii Chuturtukhel	terre Costulan	
		nomine prefato		
		Alexandro comiti	Sebus magistro	
et per eum suis legitimis successoribus				
donatio tam nostris, quam nostrorum successorum temporibus firma semper et intractabilis permaneret, in perpetuum roboravimus.				

véletlen kompilációra utalnak-e. Az újabb táblázatban az 1216-i és az 1217-i megújító oklevelek corroboratiót hasonlítom össze (zöld háttérrel jeleztem az előbbi évben kibocsátott négy iratban szó szerint egyező részleteket, vörössel a szőlősi diploma 1217-i *renovatio*jának egyedi megoldásait, sárgával és fehérrel pedig azokat a kifejezéseket, amelyek az 1216-i dokumentumokban egymástól is eltérnek).

Az összevetésből első ránézésre is nyilvánvaló egyfelől, hogy az 1216-i corroboratiók egyazon szöveg minimálisan variált változatai, amelyek kizárólag az adományban érintett birtok megnevezésében és a kedvezményezettek körének meghatározásában különböznek. Az utóbbiakkal kapcsolatban a csütörtökhelyi és a kosztolányi *renovatio* bővebb formulája (*iam dicte... nomine prefato... et per eum suis legitimis successoribus*) gyakorlatilag megegyezik, ami a két irat megerősítő záradékának szorosabb rokonságára mutat. Másfelől viszont az is egyértelmű, hogy az 1217-i corroboratio a másik négytől jelentősen eltér: jószerivel csak hasonló tartalma és szóhasználata mutatja, hogy az előző oklevelek valamelyike (vagy a kancellárián ekkoriban használatos formulariumból

az 1216-i corroboratiók alapjául szolgáló mintaszöveg) alapján készült. A szőlősi oklevél megújításának megerősítő záradéka a szövegelemzés szempontjából kevésbé informatív segédigéken, kötőszavakon, névmásokon és előjárószavakon kívül összesen 34 szót használ, és ezek közül 15 már az 1216-i formulában is felbukkan. Ez némely esetben nem különösebben meglepő: nehéz lenne például a királyné meggyilkolásakor eltűnt pecsét históriáját a *regina* (királyné), az *occisio* (gyilkosság) vagy a *sigillum* (pecsét) kifejezések használata nélkül előadni, és hasonlóképpen körülményes lenne az oklevél diplomatikai értelemben vett megújítására a *renovare* (megújítani) ige származékai nélkül utalni. Különösképpen sokatmondó ugyanakkor a *dolositas* (csalárdság) vagy az igen ritka *cavillatio* (mesterkedés) szavak párhuzamos előfordulása a két szövegben. Mindezek után nem is lehet kétséges, hogy az 1217-i megerősítő oklevél corroboratióját az 1216-i oklevelek vagy az ezek készítése során használt formulagyűjtemény használatával fogalmazták meg.

Elképzelhető-e vajon, hogy a szőlősi oklevél *renovatio*-jába valóban véletlen hanyagság folytán másolták volna be

az 1216-i oklevelek formulájával nyilvánvaló szövegrokonságot mutató, ám azoktól jelentősen különböző corroboratiót? Nézetem szerint semmiképpen: az 1217-i szöveg szónoki eszközeinek használata, mindenekelőtt a ritmosus cursusok és a belső rímek használata ugyanis tudatos elgondolásra utal.

<i>Vérum quia prióris sigilli nóstri caráctere,</i>	cursus tardus
<i>cúius vígor péñitus evánuít,</i>	
<i>quod in occi sióne</i>	cursus planus
<i>nóstre karíssime cóniugis Gertrúdis régine</i>	
<i>felícis memórie depéruít,</i>	
<i>húius negótii séries consignáta fúerat,</i>	
<i>fálse cavillatiónis versútias</i>	cursus tardus
<i>et cuiúslibet dolositátis seminárium</i>	
<i>precavéntes in pósterum</i>	cursus tardus
<i>áaltero sigillo, quod póstea parári fé cimus,</i>	
<i>renovándo roborá vimus</i>	
<i>et nóstris successó ribus</i>	
<i>in generatiónes géne ratiónum</i>	cursus trispondaicus
<i>illibáte conservándam</i>	cursus trispondaicus
<i>commendá vimus.</i>	

A corroboratio természetesen nem az oklevelek leggazdagabbban díszített része, és ez a megállapítás igaz II. András cancelláriájának kiadványaira is. A szőlősi oklevél megújításának corroboratiójában a ritmikus kólonvégződések aránya ennek megfelelően nem is kiemelkedően magas, ám a tizen-négy szintaktikai egység közül hatot szabályos clausulába futtatni véletlenül aligha lehet. Kiemelendő az is, hogy a hat ritmikus zárlat közül csupán egy szerepel az 1216-i formulában is (*in occisione*) – ahol egyébként ugyancsak hat kólon ritmizált. A végződések kilenc helyen alkotnak rímjátékot (*caractere–occisione–regine; evanuit–deperuit; fecimus–roboravimus–successoribus–commendavimus*), amit megint csak bajosan lehetne a vakszerencse számlájára írni még akkor is, ha a rímek többsége a korabeli gyakorlatnak megfelelően homeoteuton (vagyis pusztán az azonos esetben álló, azonos szófajú szavak azonos végződéseire épít).⁸² A szöveg azonban nem alkot prosimetrumot, vagyis egyszerre ritmizált és rimes prózát, mert a ritmikus végződések és rímek egy kivétellel nem azonos kólonok végén állnak, hanem egymást váltva szerepelnek.

Ilyen összetett retorikai képleteket véleményem szerint nem lehet véletlenül létrehozni:⁸³ a szőlősi oklevél 1217-i megújításában a corroboratio átfogalmazása tudatos munkának tűnik. Ha mindenáron ragaszkodnánk Szentpétery eredeti elképzeléséhez, még akkor is csak azt feltételezhetnénk, hogy

az 1217-i corroboratio egy azóta elveszett hatodik oklevélben vagy egy ismeretlen formuláskönyvben is szerepelhetett, és onnan másolhatták be a szőlősi *renovatio* végére – ám túl azon, hogy ez a gondolat minden történeti megalapozottságot nélkülözne, rögtön adódna a kérdés: miért kellene ezt a hipotetikus mintát 1216-ra keltezni?

IV. Összegzés

Szentpétery Imre hitelesnek tekintette a Hontpázmány nem-béli Sebes és Sándor részére 1216-ban kiállított megújító oklevelek corroboratiójának záradékában foglalt azon híradást, hogy II. András király első nagypecsétje Gertrúd királyné 1213. szeptember 28-i meggyilkolásakor veszett el. Álláspontja szerint – amelyet 1916-ban tett közzé, és amelyet a közelmúltban Bácsatyai Dániel is elfogadott – az 1214-i szőlősi oklevelet renováló 1217-i irat szerinte kronológiai ellentmondással terhelt szövegét (amely a királyné elleni merényletet követő évben kiállított eredeti iratról is azt állítja, hogy megújítását a pecsétnyomó elvesztése tette volna szükségessé) a cancelláriai személyzet tévedésből másolta az utóbbi dokumentum végére. Dolgozatomban előbb részletesen is cáfolni igyekeztem Szentpétery véleményét, elsősorban a lengyendi oklevél keltezésének korrekciójára alapozva. A szőlősi oklevél eredetijének méltóságsorában foglalt archontológiai adatok szintén inkább 1214-re utalhatnak. Az irat 1217-i megújításának corroboratiója pedig levezethető ugyan az 1216-i oklevelek megerősítő záradékából, ám stíluskritikai vizsgálata egyértelműen a szöveg tudatos és gondos átszerkesztését mutatja, így merő véletlenségből aligha kerülhetett a szőlősi oklevél *renovatiójának* végére. Mindezek felül felmerül egy további, megválaszolásra váró kérdés is: ha a szőlősi oklevél 1214-i eredetije eleve a második nagypecsét alatt kelt volna, akkor mi szükség volt a megújítására 1217-ben?

Ezen a helyen elisméltelném azt az érveket is, amelyet már korábbi munkáimban is említettem.⁸⁴ II. András király III. Ince pápához intézett, dátum nélkül fennmaradt (ám egyértelműen 1214-re keltezhető) levele szerint Gertrúd királyné meggyilkolásakor nem csupán az uralkodói nagypecsétnek veszett nyoma, de az esztergomi érsekek királykoronázási jogát megerősítő pápai oklevélnek is. Az iratban egészen pontosan ez áll: „... emlékezzék Szentségtek, hogy az elmúlt évben az esztergomi egyházat illető koronázási jogról a tisztelendő Róbert veszprémi püspök, követünk révén Ti hozzánk levelet intéztetek... amely néhány más, az apostoli székől hozzánk intézett irattal együtt – amelyek azt tartalmazták, hogy egyedül az esztergomi egyháznak van joghatósága a királyi ház officialisai felett – boldog emlékezetű feleségünk meggyilkolásakor elveszett, mert alattomban ellopták: ezek tartalmát, mivel úgy hisszük, benne van a regisztrumban, kérjük Szentségtektől, írja meg nekünk.”⁸⁵ A merénylet helyszínére

82 A korabeli rímképletekre és a rímjáték fonetikai hátterére ld. *Dag Norberg*: Introduction à l'étude de la versification latine médiévale. Stockholm 1958. (*Studia Latina Stockholmiensia* V.) 31–47.; *Paul Klopsch*: Einführung in die mittellateinische Verslehre. Darmstadt 1972. 38–44.; *Seppo Heikkinen*: Multiple Origins: Some Observations on the Medieval Latin Rhyme. In: *Rhyme and Rhyming in Verbal Art, Language and Song*. Ed. Venla Sykäri – Nigel Fabb. Helsinki 2022. (*Studia Fennica Folkloristica* 25.) 63–73.
83 A ritmosus clausulák alkalmazását az oklevélszövegekben Szentpétery is a gondosság jeleként értékelte: Magyar oklevéltan i. m. 109.

84 *Körmenyi T.*: Gertrúd elleni merénylet i. m. 119.; *Körmenyi T.*: Megjegyzések i. m. 47.

85 „Meminerit etiam sanctitas vestra anno ante preterito super iure coronationis ad ecclesiam Strigoniensem pertinentis per venerabilem R[obertum] episcopum Vesprimiensem, nuntium nostrum vos nobis litteras direxisse...

vonatkozó forrásadatok szerint Gertrúdot egy „mezei sátorban” (*campestri tentorio*) gyilkolták meg,⁸⁶ miközben II. András király éppen Halics ellen vonult,⁸⁷ ám hitvese környezetében tartózkodott egyebek mellett Berthold kalocsai érsek⁸⁸ és VI. Lipót osztrák és stájer herceg is.⁸⁹ Ezek a körülmények minden jel szerint arra utalnak, hogy a királyné életét követelő tragédia egy udvari vadászon következett be.⁹⁰ Ugyan mi indokolhatta volna, hogy Gertrúd a férje távollétében ne csupán az uralkodói nagypecsétet vigye magával valamely királyi erdőuradalom tábori körülményei közé, de ugyanitt

az esztergomi érsek királykoronázási jogát is bizonyító pápai oklevél is felbukkanjon? Az előbbit még magyarázhatjuk az- zal, hogy Gertrúdot a hadjáratra induló király esetleg mint- egy helytartójaként hagyta hátra az országban, ezért aztán a pecsétnek (mint az uralkodói akaratnyilvánítás legfontosabb eszközének) is nála kellett lennie. De mi indíthatta volna akár II. Andrást, akár Gertrúd királynét, akár pedig a kancellá- ria személyzetét vagy az esztergomi érseket arra, hogy a ki- rály távollétében egy erdei vadászatra magukkal vigyék az or- szág első egyházának egyik legfontosabb privilégiumlevelét?

quas cum quibusdam aliis a sede apostolica nobis directis et continentibus solam Strigoniensem ecclesiam in officiales domus regie iurisdictionem habere, in occasione felicis recordationis uxoris nostre per subreptionem amississe, quarum continentiam, quia credimus in registro contineri, petimus a sanctitate vestra nobis rescribi” – *Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia*. Ed. Augustinus Theiner. I–II. Romae 1859–1860. I. 2.; Reg. Arp. 294. sz.

86 *Chronicon rhythmicum Austriacum*. Ed. Georg Waitz. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum*. I–XXXVIII. Ed. Georg Heinrich Pertz et al. Hannover 1826–2006. [a továbbiakban: MGH SS] XXV. 355.

87 *Annales Sancti Rudberti Salisburgenses*. Ed. Wilhelm Wattenbach. In: MGH SS IX. 780.

88 *Augustus Potthast: Regesta pontificum Romanorum inde ab anno post Christum natum MCXCVIII ad annum MCCCIV*. I–II. Berlin 1874–1875. 4871. sz.

89 *Annales Admontenses*. Ed. Wilhelm Wattenbach. In: MGH SS IX. 592.; *Rudolf Veronika: A Birodalom vonzásában. Cseh–magyar–osztrák kapcsolatok 1196 és 1214 között. Századok* 156. (2022) 527. *Uő.*: Közép-Európa a hosszú 13. században. Magyarország, Csehország és Ausztria hatalmi és dinasztikus kapcsolatai 1196 és 1310 között. Bp. 2023. (Arpadiana XV.) 49.

90 *Körmendi T.: Gertrúd elleni merénylet* i. m. 100.